

«Damana ýolunyň» dabarasy

Category: Aýdym-saz sungaty, Filsofiýa, Kitapcy, Sözler
написано kitapcy | 22 январа, 2025

«Damana ýolunyň» dabarasy

"DAMANA ÝOLUNYŇ" DABARASY

(kem-käsleýin gysgaldylyp alyndy)

– Bi, "Damana ýoly" diýilýäni näme? Ol haçan döräpdir, nähili öwrenilipdir?

Şeýle sowallara azda-kände tapylmanam duranok. Emma ylmy jogap bolmansoň, howaýy gürrüň bolup galyberýär. Dogrusy, her "Molla özüçe okaýar".

Türkmen döwlet medeniýet institutynyň medeniýeti öwreniş kafedrasynyň müdiri, filsofiýa ylmlarynyň doktory, professor Gully Babaýewiç Akynyýazow: "Damana, dogrudan-da öwrenilmeli ýol. Häzire çenli şu meselede bitirilen işem ýok. Sazyň taryhyny öwrenip ýören alym Aman Ylýasowyň pikiri nähilikä? Ol şu meselede çaýy köp sowadan adam" diýip, öz-özüne: "Sazyň taryhyny öwrenmegi ýüregiňe düwen bolsaň, saz çalmagy-da öwren ahyryn. Iň bolmanda "Sen-sendir" "Garybymy" çalyp bilmezdenem, heý saz hakda söhbet edip bormy?" diýen sowaly beripdir. Berlen sowal dogry. Emma nädip saz öwrenmeli? Gep şonda. Ýaşy kyrkdan aşan Aman Ylýasow "Kyrkyňdan soň saz öwrenip..." diýseler-de, ýaýdanjyramady. "Diýibersinler. Ilde gep kän. Rast ýüregime düwdümmi? Öwrenäýmeli" diýen karara gelen. Ol dutar satyn alyp, tiňňildedip başlan. Her gün işden soň gije tä birçene barýança tiňňil-tiňňili ýatmandyr...

Şeýdip... Gully Babaýewiç bilen Aman Ylýasow Kaka bilen Gyzylarbat aralygynda giňden ýaýran "Damana ýoluny" ylmy taýdan öwrenmek üçin Gyzylarbada telip sapar gidip-gelipdirler. Bir gezek (1998-nji ýylda) Aman Ylýasow "Balkandaşaryhyzmat" firmasynyň direktory Baýramguly Batyrowyň "Damana ýolunyň" taryhyna bagyşlanan maslahaty geçirmäge hemaýatkärlik etjekdigi baradaky habary alyp geldi. Türkmen

döwlet medeniýet institutynyň ýolbaşçylarynyň, tanymal alymlarynyň, saz öwrenijileriň, artistleriň, ýazyjylaryň, Gyzylarbat şäheriniň we şähere ýanaşyk beýleki etraplaryň ýaşaýjylarynyň gatnaşmagynda geçirilen bu ýygnanşykda "Damana ýoly" hakynda çynlakaý gürrüň edildi, taryhy yzarlandy.

"Damana ýoly" – belebt ýol. Bu dag eteklerinde ýaşaýanlaryň aýdym-sazy. Aýdymyň ugry-ýoly belentden pese gaýtmak. Bu ýoluň başga-da üýtgeşik häsiýetleri kän.

– Aýdym-sazyň ýoly umumy görnüşde däl-de, bölekleyin usulda öwrenilse, onsoňam jemi jemlenilse, onuň ylmy ähmiýetem uly – diýip, Aman Ylýasow turuwbaşdan belläp geçipdi. – Umuman, türkmen aýdym-sazy 20-nji hem 30-njy ýyllarda-da öwrenildi. Bu ugurda Belýaýewiň hem Uspenskiniň hyzmaty uly. Emma türkmen sazynyň taryhy uly. Türkmen sazy inçe bolansoň, olar sazyň içine oňat girip bilmändirler. Şonuň üçin bu işi gutarnykly hasaplap bolmaz. Rus alymlarynyň özlerem "Sazyň yzyny öwrenmek geljegiň işi" diýip boýun alypdyrlar. Sebäbi çylşyrymly hem inçe sungatdan doly baş çykaraymak şol döwürde aňsadam dälidi.

Alym Aman Ylýasow müň kerem mamla. Sebäbi türkmen sazy inçe sungat. Ol özboluşly aýratynlygy, hiç bir milletiň sazyna meňzeş däldigi bilen tapawutlanýar. Onsoňam şol döwürde türkmen sazyny ilik-düwme edip öwrenmäge ýagdaýam ýokdy, pursadam. Üstesine-de, rus alymlarynuň aýdym-saz hakynda ýazan kitaplarynyň 1-nji tomy neşir edilip, 2-njisi "feodal" häsiýetli sazlar diýlip ýatyrylypdy.

SSSR-iň totalitar düzgüni döwründe kyn ýagdaýlara garamazdan, türkmen alymlary Şahym Gullyýewiň, Çaryýar Jumaýewiň türkmen aýdym-sazy barada bitiren işleri bar. Olara berekella diýmeli. Emma aýdym-sazyň aýry-aýry ugurlary, ýollary barada anyk bitirilen işler juda az. "Damana ýoly" hakda-ha gürrüňem ýok. Indi öwrenilmeli ýol-ýoda.

■ Eýsem, "Damana ýoly" näme?

"Damana ýoly" aýdym-sazyň gadymy ýoly. Dag eteklerinde ýaşaýanlaryň – pars dilinde gepleýän adamlaryň aýdym-saz ugry.

Şol ugry Durdy bagşy (oña Durdy änewli hem diýilýär) täze ugra salýar. Oña "Durdy bagşyň ýolam" diýilýär. Ol köplenç Dosmämmet şahyryň sözlerine aýdym döredýär. "Dosmämmet", "Ýar otagynda", "Ynjytma", "Gözelim" ýaly aýdymlaryň 40-50-si "Damana ýolundan" aýdylýar.

Türkmen sazynyň taryhyny öwreniji Aman Ylýasowyň pikirine görä, "Damana ýoly" üýtgeşik ýol. Onuň baş sany goly bar. Birinjisi, "Bawart goly", ikinjisi "Änew-Manyş goly", üçünjisi "Bagyr-Gypjak goly", dördünjisi "Nohur goly", başinjisi hem "Gyzylarbat goly". "Gyzylarbat goly" hem iki şaha bölünýär. Olaryň birinjisi "Abylesen şahasy", ikinjisi "Batyr gagşal" şahasy.

Ýöne "Damana ýolunyň" şol 5 golunda-da aýdymlaryň aýdylyş äheňi, hörpi deň däl. "Bawart golunda" (Kakada) aýdym zaryn aýdylýar. Gam-gussa kän. "Änew-Manyşda golunda" gam-gussa az-kem gowşaýar. "Bagyr-Gypjak golunda" gam-gussa kän yok. Ýöne şagalaň köp. "Nohur goly" entek öwrenilenok. "Gyzylarbat golunyň" birinji şahasy Abylesen bagşy, ikinjisi-de Batyr gagşal bilen baglanyşykly.

Batyr gagşal tanymal bagşy bolan. Ol "Damana ýoluny" ösdüripdir. "Damanany aýtmak üçin gaýrat gerek" diýen pahyr. Batyr gagşal edermen, gaýratly, belent mertebeli adam bolupdyr.

Batyr gagşalyň agtygy Baýramguly Batyrow atasynyň: "Ökje ýere diräp aýdylmasa, ondan damana bolmaz" diýendigini ýatlaýar. Ol çeküwli, berk aýdylmaly aýdym. "Damana" irki döwürlerde-de Balkan eteklerinde bolupdyr. Bagşy Abylesenem "damanany" şol ýerde öwrenip, şol ýerde kämilleşipdir.

"Damana ýoluny" yzarlap bilýänlere ussat diýmeli. Batyr gagşal ýaly il hormatyna mynasyp bolanlary halk hiç wagt ýatdan çykarmaýar. Ýöne şeýle adamlara yztutaram gerek. Göle Batyryň ogly Baýramguly – şeýle yztutarlaryň biri. Göyä onuň atasy Batyr Gagşal aýatda diri ýaly...

■ "Damana ýolunyň" gudraty nämede?

Umuman, aýdymlar üç sany ýol bilen aýdylýar. Birinjisi

ýapbyldak, ikinjisi orta gürpde, üçünjisi şirwan perdede aýdylýan ýol. "Damana ýoly" şu üç ýola-da degişli. Üçüsinde-de aýdylýar. Gudratam şol üç ýolda aýdylýanlygynda. Hamala "Damana ýoluna" daglaryň belent güýji siňen ýaly. Onuň ýaýrawy hem şonuň ýaly. Saz sungatyny öwreniji Öwezmyrat Gandymow häzire çenli "Damana ýolunyň" notasynyň ýoklugyna ünsi çekip, bu ýoly dünýä ýaýmak üçin aýdymlyry nota geçirmägiň başyny başlapdy.

Sungat hem millet bir bitewi zat. Sungat onuň taryhy, geljegi. Milletiň özüni görkezýän zat onuň aýdymy. "Damana ýoluny" öwrenämek aňsat iş däl. Ol çylşyrymly we kyn. Ony öwrenmek üçin sazlaryň ähli ýollaryndan baş çykarmaly. Köp zat bilmeli.

"Damana ýoly" dag etegindäki adamlara parslardan geçen ýol. Soň-soňlar täze ugra gönükdirilen. "Damana ýolunyň" düýp köki Gyzylyarbatdan başlanýar.

"Damana ýolunyň" taryhyna bagyşlanan ýygnanşygyň täsiri, şowhuny kalplarymyzda entek-entekler saklanar. Ýolda Aşgabada taral gelýärkäk professor Kakajan Muhammetberdiýew: "Ine, Garaşsyzlygyň beren iň bärkije datly miwesi. Garaşsyzlygymyzy almadyk bolanlygymyza, heý-de, "Öz sazymyz, öz "Damana ýolumyz" diýip şular ýaly çäreleri geçirip bolarmydy? SSSR döwründe "Türkmeniň" diýen goşgusy üçin kötek iýen ýazyjyny gördüm. Bahanalaram türkmeniň bir özüni aýratynlykda öwýänligi, ähli halky bilelikde öwmeýänligi. Milli kadrlaryň depelenişinem gördüm. Çärjewiň pedinstitutunda köp ýyllap rektor bllab Hangeldi Bekmyradow hem depelenen kadrlaryň biri. Gyzylyarbatda onuň Hywaly Pürçekow diýen ýakyn garyndaşy bar ekeni. Oňa "Türkmenistanyň taryhyndan materiallar" kitabymy sowgat berdim. Kitapda Hangeldi Bekmyradowa ezýet berlişi hakda-da ýazypdyk. Hakykaty beýan edýän taryhy kitaplary neşir etmegem Garaşsyzlygyň bize beren miwesi.

Kakajan Muhammetberdiýewiň özem totalitar düzgün döwründe pedinstitutda rektor bolup işlände ezýet çekenleriň biridi. Köp ýylyň ejiri zerarly ýüreginde gemre bolup giden derdi Garaşsyzlyk şemaly durşy bilen goparyp aýran ýaly, ýetilen erkinlikde "Damana ýoluny" öwrenmäge bagyşlanyp geçirilen

şular ýaly milli çäreler onuň goja göwnüni galkyndyryp, ýüz-keşbini has-da nurlandyrypdy.

Hojamyrat GOÇMYRADOW,
ýazyjy.

edebiyatwesungat_98

Aýdym-saz sungaty